

JURNALİSTİKA**UOT 002.2 (091)****ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV: MOLLANƏSRƏDDİNÇİ ƏDİB****A.M.MƏMMƏDLİ***Bakı Dövlət Universiteti**allahverdimammadli@bsu.edu.az*

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev öz məşhur sələflərinin ədəbi ənənələrinin layiqli davamçısı və geniş erudisiyaya malik müasir dünyagörüşlü maarifpərvər ziyalı kimi çoxşaxəli fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan realist ədəbiyyatını və maarifçi-demokratik fikrini yeni mərhələyə qaldıraraq milli düşüncənin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

İlham Əliyev**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Məqalə bu il 150 illik yubileyini qeyd etdiyimiz görkəmli dramaturq, nasir və ictimai xadim Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığına həsr olunub.

Müəllif Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin özünəməxsus yaradıcılığını və bu yaradıcılıqda parlaq ifadəsini tapmış azərbaycançılığını elmi təhlilə cəlb edib.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini bəhs edən tədqiqatçı tipik obrazlar yaradan yazıçının əsərlərindəki yığcamlığı, təsvirin və surətlərin təbiiliyini, obrazı konkret cizgilərlə canlandırmağını, dilinin oynaqlığını və lakonikliyini önə çəkib. Ədibin Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi, xalqın mənəvi inkişafı, milli adət-ənənələrin, ana dilinin qorunması uğrunda mübarizəsinin yaradıcılığında bədii əksini araşdırıb.

Açar sözlər: Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, yazıçı, dramaturq, ictimai xadim, yaradıcılıq, azərbaycançılıq

Təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Şərqi qəflət yuxusundan oyanmasına güclü təsir göstərmiş “Molla Nəsrəddin” jurnalının özü və onun əsasında yaranan ədəbi məktəb və bu məktəbin nümayəndələri yüz illik tarixi dövrü aşaraq müasirliyini, aktuallığını bu gün də saxlamaqdadır. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin tanınmış nümayəndələri sırasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin də adı xalqımız və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən böyük ehtiramla çəkilir.

17 may 1870-ci ildə Şuşada anadan olan Əbdürrəhim Əsəd bəy oğlu Haqverdiyev Şuşa və Tiflis realni məktəblərində təhsil almışdır. Peterburq Yol

Mühəndisləri İnstitutunu bitirmişdir. Peterburq Universitetinin Şərq fakültəsində mühazirələr dinləmişdir.

Firudin Hüseynov yazır ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının azərbaycançılıq ideyasının daşıyıcıları – Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Məmməd Səid Ordubadi və başqalarının durduğu cərgədə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin öz yeri, öz xidmətləri var” [1].

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaşadığı dövrdə milli özünüdərk, Vətənin istiqlalı, millətin oyanıb öz haqqını tələb etməsi, ana dilinin yad təsirlərdən qorunması, gözəl milli adət-ənənələrə sədaqət kimi amillərə diqqət artırır. Şübhəsiz ki, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin də bədii yaradıcılığı bu amillərdən qaynaqlanırdı. Azərbaycan reallığının böyük simalarından və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bədii yaradıcılığı xalqı ilə dərdləşmək və onu böyük tərəqqiyə, təkamülə yetirmək vasitəsi olmuşdur” [7, 5]. Vətənin istiqlala qovuşdurmaq, millətini tərəqqiyə çatdırmaq, ana dilinin gözəlliyini qorumaq arzularının gerçəkləşməsi üçün Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bir tərəfdən bədii nəsrin, dramaturgiyanın imkanlarından, digər tərəfdən mətbuatın və xüsusilə “Molla Nəsrəddin” tribunasından məharətlə istifadə etmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev hekayələrində tipik obrazlar yaradır və həmin obrazlar vasitəsilə milləti özünü dərk etməyə, istiqlalını qazanmağa, inkişafa hazırlayır. O, milli koloritdən, milli məişətdən çıxış edərək ya bunu bəyənir, təbliğ edir, ya da köhnəliyi tənqid edib, yeni dünyaya, yeniliyi duymağa çağırır. Bu mənada ədibin portret yaradıcılığı üzərində dayanmaq olar. Məsələn, ədib tipik bir azərbaycanlıyı, - “Şeyx Şəbanı elə canlı və real rəsm etmişdir ki, biz onu nə vaxtsa, hardasa görmüş kimi çox yaxından tanıyırdıq. Şeyx Şəbanın azərbaycanlı karakterini... bütün aydınlığı ilə görə bilirik” [8, 31-32].

Yazıcının digər əsərlərində yaratdığı ağ çuxalı, ağ arxalıklı, Buxara papaqlı, gümüş kəmərlili, baməzə təbiətli, məğrur Mirzə Səfər, qarasaçlı, qaragözlü və “qara telli” Haqq Mövcud, əynində qədim sazəndlərimizin milli geyimi olan sənət fədaisi tarzən Cavad, habelə ədibin zəngin həyat müşahidəsi və fantaziyasının köməyiylə nəzərimizdə canlandırma bildiyi onlarla belə surətlər xalqımızın ictimai tarixindən, keçmiş məişət tərzindən, etnoqrafik əlvanlığından zəngin məlumat verir, öz zamanları haqqında maraqlı hekayələr danışirlar! Biz də bu surətlərin şəxsi xarakteri ilə çox yaxından tanış olduğumuz üçün onların taleyini bütün əsər boyu böyük maraq və həyəcanla izləyir, sevinc və kədərləri ilə yaşayırdıq. Məhz belə orijinal surətlər silsiləsi, xarakterlər qalereyası Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi bədii yaradıcılıqda mahir portret ustası kimi şöhrətləndirmişdir. Ədib bədii portretdən mürəkkəb insan xarakterinin tam açılmasında, psixoloji təhlildə əlverişli və qüvvətli bir vasitə kimi məharətlə istifadə etmiş, bəzən də onun ən səciyyəvi əlamətlərini məhz bu yolla aşkara çıxara bilmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bu əsərdə yaratdığı tipik obrazlar bütün bir xalqın mənəvi dünyasının bədii təqdimi kimi azərbaycançılıq ideyasına xidmət edir. Bədii əsərdəki ideyanın həllində ordakı surətlərin fərdi və ictimai

tələləri, arzu və idealları, əməlləri başlıca vasitədir. Müəllif fikri, adətən, əsərdəki surətlər vasitəsilə öz ifadəsini tapmış olur. Sənətkar əsərinin ideyasını özünə üçün konkretləşdirəndə kimi, həmin ideyanın bilavasitə “icraçıları” olan surətləri də canlı bir insan kimi konkret və aydın şəkildə görməyi və göstərməyi bacarmalıdır. Çünki bədii əsərlər müxtəlif taleli, müxtəlif xarakterli insanların həyatına dair ibrətli lövhələrdən, insanlıq haqqında sənətkar ideallarının bədii təəcəssümündən ibarətdir. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığın bu keyfiyyətlərini özündə yaşadan sənətkardır.

Qeyd edək ki, ədəbin jurnalda fəaliyyəti mövzuları və problemlərin qoyuluşu baxımından birbaşa azərbaycançılıqla əlaqədardır. O, dövrü, zamanı, hadisələrin məcrasını çox gözəl anlayan bir ziyalı kimi redaksiyasına qədəm qoyduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalının tribunasından maksimum istifadə etməyi bacarmışdı.

Bütövlükdə, molla-nəsrəddinçilərin gücü onların böyük ictimai idealları ilə bağlı olduğu kimi, bu yazıçının da yaradıcılıq taleyi xalqla bağlıdır. Onun ictimai idealları sırasında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi, xalqın mənəvi inkişafı, milli adət-ənənələrin, ana dilinin qorunması ön sıralarda dururdu. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev öz xalqının potensial gücünə bələd idi. Çünki o, “öz xalqını və torpağını, onun qədim mədəniyyətini, tarixini, ədəbiyyatını çox yaxşı bilən, bütün qabiliyyətini, istedadını, milli tərəqqi və intibah yolunda əsirgəməyən vətəndaş sənətkar olmuşdu... Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev üçün bədii yaradıcılıq xalqı ilə dərdləşmək və onu böyük tərəqqiyə, təkamülə yətimək vasitəsi olmuşdur” [8, 31-32]. O, özünün irili-xırdalı bütün əsərlərində millətinin mənəvi dəyərlərinin qorunması, onun zənginləşdirilməsi, dünya dəyərlərini saf-çürük edərək azərbaycançılıq amillərinin gücləndirilməsi problemlərini önə çəkmişdir. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev felyetonları və satirik hekayələri ilə öz ideallarının xalqda gerçəkləşməsinə cəhd göstərmişdir.

“Molla Nəsrəddin”in əməkdaşları sırasında xalqı yaxşı anlayan və onun dərdlərinə əlac axtaran bir ədib kimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev sözü özünə silah seçmişdir. Jurnalın yaradıcısı və ideya rəhbəri Cəlil Məmmədquluzadə “Xatirətim”də yazırdı: “Molla Nəsrəddin” tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil, “Molla Nəsrəddin” bir neçə mənim əziz yoldaşlarımla qələmlərinin əsərinin məcmuəsidir ki, mən də onların ancaq ağsaqqal yoldaşım” [5, 66]. Bu “ağsaqqal yoldaşın” yaradıcılıq işində ən çox söykəndiyi ədiblər sırasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev xüsusi yer tutur. “Molla Nəsrəddin”in müqtədir nəsirlərindən, bədii gülüş ustası Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Xortdan, Ceyranəli, Mozalan bəy imzalarını qəbul etmişdi” [4, 22]. Onun Azərbaycan xalqının kamilləşməsi, pis adət və ənənələrdən uzaqlaşması məqsədilə qələmə aldığı “Cəhənnəm məktubları”, “Marallarım” silsiləsindən satirik hekayələri, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi” əsəri jurnalın səhifələrində işıq üzünə görmüşdür.

Molla-nəsrəddinçilərin hamısının əsas ideali Azərbaycan, onun inkişafı olmuşdur. Mövhumat, cəhalət, ədalətsizlik, insan hüquqlarının tapdanması, milli azadlıq uğrunda mübarizə, imperiya qüvvələrinin ifşası, savadsızlıq kimi mövzular bu ədiblərin qələmindən çıxıb insanı, cəmiyyəti yeniliyə aparırdı. Lakin elə möv-

zular da vardı ki, bunların bədii ifadəsi heç də hamıda uğurlu alınmırdı. Məsələn, insan azadlığı, azyaşlı qızların qoca kişilərə ərə verilməsi, çoxarvadlılıq, siğə və s. kimi pis adətləri ifşa edən ayrıca qələm ustaları vardı. Bu qələm sahibləri sırasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin də adı çəkilməlidir. Onun bu mövzularda olan felyeton və hekayələri böyük tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin jurnalda dərc olunan “Xortdanın cəhənnəm məktubları” öz cəsarəti, qaldırdığı problemləri, mövzu aktuallığı və nəhayət, bədii sənətkarlığı ilə fərqlənir. Onun “Molla Nəsrəddin”ə qədər də mətbu yaradıcılığı vardı. 1906-cı ildə “Həyat” qəzetində dərc etdirdiyi “Ata və oğul”, “Aydın şahidliyi” hekayələrində insanın xislətində olan naqislikləri ifşa ilə onu kamilliyə çağırırdı. “Molla Nəsrəddin” kimi qüdrətli bir jurnalın fəaliyyətə başlaması isə onun bədii nəsrinə... geniş meydan açmışdır” [7, 101-102].

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin nəsr əsərləri azərbaycançılıq, vətənsəvərlik ideyaları ilə zəngindir. İnsanı buxovlayan fanatizmə qarşı mübarizə, azadlıq, müstəqillik, bərabərlik arzuları, elmə, təhsilə, mədəniyyətə çağırış, Azərbaycan qadınının hüquqsuzluğuna və savadsızlığına etiraz məsələləri bu yaradıcılığın əsasını təşkil edir. “Bədii söz sənəti, ümumiyyətlə, insanı kamil görmək missiyası daşıyır. Bu missiyanı həyata keçirmək üçün isə bədii söz sənətkarları iki mühüm yol seçirlər: Tənqid və ifşa etməklə, təqdir etməklə...” [6, 95]. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev özünün lirik-psixoloji nəsr əsərləri ilə bərabər “Mirzə Səfər”, “Çəsmək”, “Qiraət”, “Bomba”, “Mütrüb dəftəri”, “Acından təbib”, “Pir”, “Seyidlər ocağı” və başqa hekayələrində “Molla Nəsrəddin” ruhuna uyğun olaraq məhz ikinci yolu – ifşa yolu ilə kamilliyə çağırmaq yolunu tutmuşdur.

Ədibin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” povesti ictimai xarakterinə, qoyduğu problemlərə və üslubuna görə “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin misilsiz nümunəsidir. Bu povestdə yazıçı XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan mühitinin bədii portretini yaratmışdır. Povestdə mühitin doğurduğu ictimai qüsurlar, eybəcərliklər satirik üslubda ifşa olunmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalında hissə-hissə dərc olunan bu povest artıq ədibin bir sənətkar kimi estetik ideallarının göstəricisidir. Bu ideallar sırasında isə povestin təqdim etdiyi millətin kamil millət olması arzusudur. Millətin oyanması, haqqı nahaqdan seçməsi, qanunsuzluqlara göz yummmaması bir azərbaycançı yazıçı kimi onun təlqin etdiyi əsas qayə idi.

“Xortdanın cəhənnəm məktubları”nda müəllif xüsusi bir ustalıqla xalqın bir sıra hallarda özünün-özünə gətirdiyi bəlalарın, pis adətlərin, ədalətsizliyin, qeyri-insani keyfiyyətlərin qrotesk ifşasının şahidi oluruq. Müəllifin o dünyaya səyahətindən əvvəl Bakıdan Şuşaya gedərkən yol boyu gördükləri rus inqilabçı-publisisti Aleksandr Radişşevin “Peterburqdan Moskvaya səyahət” əsərindəki eybəcərliklər qədər ağır və məşəqqətlidir. Bu yollarda insanların birini aldatması, oğurluq, quldurluq, “mömünlərin” fırıldaqları işfa olunur.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev nəsrinin poetikasını tədqiq edən professor Təhsin Mütəllibov doğru qeyd edir ki, “bu əsərdə əsas məqsəd feodal-patriarxal Azərbaycanın ən ciddi və tipik ictimai qüsurlarını, eybəcərliklərini konkret bədii

lövhlər və obrazlar vasitəsi ilə göstərmək, siyasi-ictimai uyğunsuzluqların səbəb və səbəbkarlarını izah etmək, tanıtmadır” [7, 120]. Müəllifə görə xalq bu səbəb və səbəbkarları görüb tanısa, onun sivil dünyaya qovuşması tez baş verər. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ziyalılığının əsas məqsədi isə azərbaycanlı sivil görmək arzusu olmuşdur. Bütün bunlar “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin və onu təmsil edənlərin azərbaycançılıq ruhuna uyğun idi. Təsadüfi deyil ki, “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin hekayəçilik fəaliyyəti... xüsusən, “Molla Nəsrəddin”in nəşrindən sonra başlanır” [9, 171].

“Xortdanın cəhənnəm məktubları” da həmin dövrün məhsuludur. Azərbaycanda özünü göstərən gerilik, varlı-yoxsul münasibətlərinin fəsadları, saxta din xadimlərinin bəd əməlləri tənqid edilir. Həm də bunlar tipik portretlər qalereyası ilə təqdim olunur.

“Xortdanın cəhənnəm məktubları” satirik portretlərlə zəngindir. Bu satirik portretlərdə milli xüsusiyyətlər - azərbaycançılıq keyfiyyətləri qabardılır. İstər müfəssəl olsun, istərsə müxtəsər, satirik portretlərin, demək olar ki, hamısında ədibin surətə olan mənfi münasibəti, hətta kinayəsi çox aydın və qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Daha doğrusu, belə hallarda bədii portret həm də əlverişli ifşa vasitəsinə çevrilir. Məsələn, “Bu şəxs həm də Qocaqurd mahalının bəylərindən idi. Yoğun cüssəli, yoğun sifətli, qırmasaqqal, boyunun gödəkliyindən başı iki çiyinlərinin arasında gizlənmiş, çuxasının qolları əllərini örtmüş, şalvarının yuxarısı dar, aşağısı enli, yerişi və danışığı vüqar və təmkinli, amma söz demək istəyəndə ağzından zəhrimar axırdı və ilan dilinə oxşar bir dil çıxarırdı” [1, 70].

Bu təsviri oxuduqda nəzərimizdə çox yöndəmsiz və eybəcər bir sima canlanır. Həmin surətin fiziki əcaibliyi geyimindəki yöndəmsizliyini çox yaxşı tamamlayır. Yerişindəki və danışığında lovgalıq onu daha gülünc göstərir. Lakin ədib özünün mənfi münasibətini daha kəskin deməyi lazım bilir və təsvirin sonunda onu açıq rüsvay edir. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev obrazın təsvirində portret detallarından istifadə etməyi çox sevir. Belə hallarda surətin zahiri görkəminin mükəmməl təsviri verilmir. Yalnız ən zəruri, səciyyəvi əlamətlərindən bəzisi nəzərə çatdırılır. Bu üsula, əsasən, ikinci, üçüncü dərəcəli surətlərin təsvirində təsadüf olunur. Məsələn, “Meydanda bir nəfər dəllək mənim diqqətimi cəlb elədi. Bu adamın nə başında, nə də sifətində dərman üçün bir tük yox idi. Boyu azından bir sajen” [1, 34]. Xortdanın Ağdam bazarında rast gəldiyi usta Qulunun tamam tüksüz sifəti və bir sajenlik boyu oxucuda gülüş doğurur. Bu dəlləyin qarşısına çıxdığı kəndlilərin başını zorla qırmaq adəti də nəql edilərkən o, daha gülünc görünür. Beləliklə, kiçik bir parçada surətin gülünc xarakteri və görünüşü haqqında çox yığcam və dəqiq təsvir yaranır.

Başqa bir misal. “Bir nəfər arıq, uzunboğaz, başı şapkalı, əynində bozarmış serqut, təxminən qırx sinində şəxs, qabağında bir istəkan dişləmə çay, tez-tez yumruğunu yerə döyüb burnunu çəkərək onunla yanaşı oturmuş tənüməd, yoğun, qarasaqqal bir hampa kəndli ilə mübahisə eləyirdi” [1, 20]. Bu misalda işdən qovulmuş kənd “uçiteli” ilə bir hampanın çox xəsis detallarla təsviri verilmişdir.

Kənd “uçiteli” “başı şapkalı” və “əynində bozarmış serqut” olması ilə seçilir.

Bu portret detallarının hamısı müəyyən bir məqsədə - azərbaycançılığa xidmət edir. Əslində, bütün bunlar azərbaycanlının özü-özünü tanımasına, çirkinliyini, eybəcərliyini görüb, ondan imtina etməsinə yönəlib. Bu isə azərbaycanlını qüsursuz, kamil görmək arzusundan, ədibin azərbaycançılıq niyyətindən irəli gəlir.

Ədibin “Molla Nəsrəddin”dəki başlıca mövzuları real həyatın və vaxtı keçmiş münasibətlərin tənqidindən ibarətdir. “Öz vətəni olan Qarabağda, sonralar İslam Şərqudə müşahidə etdiyi cəhaləti, haqsızlıqları kəskin satira atəşinə tutan, kəndli və əsnafın avamlığını təbii bir gülüslə bizə söyləyən ədib böyük bir dövrü xarakterizə edən hekayələrində əlvan tiplər silsiləsi yaratmış və bunlara ümumi simvolik bir ləqəb verib “maral” adlandırmışdır” [9, 171]. Əsərdən kiçik bir parça da onun haqqında təəssürat yaratmağa qadirdir: “Hər yer mənim marallarımla doludur. Gözəl marallarım, göyçək marallarım... Hacı marallarım, kərbəlayi marallarım, məşədi marallarım, molla, rövzəxan, bəy-xan marallarım. Başları qapazlı, üzləri tüpürcəkli marallarım...” [2, 55].

Böyük tədqiqatçı-alim və yazıçı Mir Cəlal və ədəbiyyatşünas Firuddin Hüseynov Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Marallarım” əsəri barədə yazıblar: “Bizim heç birimiz istəmirik və istəməzdik ki, ata-babalarımız bu əsərdə göstərilən dəhşətli aləmdə yaşamış olsunlar. Madam ki, bu, bir həqiqət imiş, biz cahil keçmişə, bizi gözübağlı saxlayanlara dərin nifrət edirik, qəzəblənirik. Biz ədibin hekayələrindən ayrı nəticə çıxarıyıq: köhnə cəmiyyətin mirası olan o cəhalət dəhşətlərinə son qoymaq, onun qalıqlarını məhv etmək üçün camaata, lap avam camaata kömək etmək, ən uzaq və kənar guşələrdə, hətta ən geridə qalmış adamları da o köhnə həyatın cəngəlindən, qalıqlarından xilas etmək uğrunda daha inadla, daha kəskin mübarizə aparmaq lazımdır” [9, 172]. Bu mübarizə millətin azad yaşaması uğrunda böyük savaşın tərkib hissəsidir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tənqidi realist ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Nöqsanları ifşa yolu ilə aradan qaldırmağa üstünlük verirdi.

“Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev müəllim ruhlu, tərbiyə verməyi sevən, əxlaq üzərində çox düşünən yazıçıdır” [2, 12]. Yalançı və fırıldaqçı adamların cəmiyyətə, məişətə gətirdiyi pozğunluğu ifadə edən “Qıraət” əsərində avam, sadələvh, eyni zamanda məsum, sədaqətli arvadını aldadıb “qıraət” öyrənmək adına aşnası Nataşanın yanına gedən və üstəlik “müctəhid” adına yazıq arvadına hazırladığı plovu da götürüb kef məclisinə aparən “Maşaduşka”-nı (Məşədini) müəllif tipik bir surət səviyyəsinə təsadüfən qaldırmayıb. Müəllif Məşədi Qulamaların bu əxlaqını ifşa edərkən elə onun öz dili ilə qanmazlıq məqamlarını da ortaya qoyur: “Allah kəssin müsəlmanın (azərbaycanlının-A.M.) evini, eşiyini, diriliyini, səliqəsini! Gözəl xörəkləri ortalığa bir sifətdə çıxarırlar ki, adamın ürəyi ağzına gəlir. Qab çirkli, süfrə bir halətdə ki, itin üstünə atsan, qudurub qaçar. Qasıqlar sınıq, iki ildən yuyulmamış əl dəsmalı... Tfu... Gedirsən Nataşanın evinə, süfrə qardan ağ, çəngəl-bıçağın şəfəqindən göz qamaşır... Ağ libaslı, ağ döşlülkü qulluqçu, gözəl səliqə

ilə xörəyi ortaya çıxarır. Nataşa özü paltarlarının ən lətifini geyib, gəlib əyləşir, ustolun başında... di gəl arvad ölmüş, hər nə yarar paltarı var geyir toya, hamama, yasa gedir. Evdə də adamın qabağında türkmən dilənçisi kimi dolanır. Üst-başından bozbaş iyi gəlir...” [2, 175]. Bu bədii parça azərbaycanlıni məişət məqamında başqa xalqlarla müqayisədə çox tipik ifadə etməkdədir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev “Molla Nəsrəddin”ə sədaqətli olduğunu jurnalın Bakı dövründə də sübut etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə məslək dostluğunu həmişə saxlamış, jurnalın müdafiəçisi olmuşdur. Onun sovet dövründə yazdığı əsərlərinin mayasında molla-nəsrəddinçilik ruhu yaşayır. Ədibin “Ağac gölgəsində”, “Ədalət qapıları”, “Köhnə dudman”, “Yoldaş Koroğlu” pyeslərində, “Söhbət”, “Diş ağrısı”, “İnanə” hekayələrində cəmiyyətdə olan mənfi hallar kəskin tənqid olunur. Yazıcının dili aydın, rəvan və şirindir. Əsərləri folklorla zəngindir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ictimai həyatdan tutmuş məişət həyatı-nadək bütün məqamlarda azərbaycanlıni yüksəkdə görmək arzusu ilə yazıb-yaratmışdır. O, əsərlərində molla-nəsrəddinçiliyə daim sadıq qalmış, vətənin azadlığına, xalqın oyanışına, müstəqil düşünməsinə, haqqı nahaqdan seçməsinə, ana dilinin geniş yayılmasına yardımçı olmağa səy göstərmişdir.

Hələ 90 il bundan əvvəl molla-nəsrəddinçilərin ağsaqqalı Cəlil Məmməd-quluzadə yazırdı: “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev hər şeydən qabaq “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin ibtidasından...məcmuənin ən yaxın əməkdaşlarından və məsləhətçilərindən hesab olunur. Qoca əməkdaşımızın bu günlərdə təhiyyə olunan yubileyini “Molla Nəsrəddin” öz bayramı kimi alqışlayacaqdır”[5, 6, 180].

2020-ci ilin may ayında Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük dramaturq, nasir, publisist və teatr təşkilatçısı, tanınmış ictimai xadim Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin anadan olmasının 150 illiyi tamam olur. Onun adının UNESCO-nun 2020–2021-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edilməsi çoxəsrlik ədəbiyyatımızın parlaq siması olan ədibin mənəvi sərvətlərimizi və ali ümumbəşəri dəyərləri özündə təcəssüm etdirən humanist ruhlu yaradıcılığının lazımcıca və yüksək qiymətləndirilməsinin aydın təzahürüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild (tərtib edəni və ön sözün müəllifi Kamran Məmmədov). Bakı: Lider, 2005, 408 s.
2. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I c. Bakı: Azərnəşr, 1971, 351 s.
3. Hüseynov F. Xalq faciələrinin ustad ifadəçisi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 20 noyabr 1984, №44.
4. Hüseynov F. “Molla Nəsrəddin” və molla-nəsrəddinçilər. Bakı: Yazıçı, 1986, 279 s.
5. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, 6 cildə, VI c. Bakı: Azərnəşr, 1985, 311 s.
6. Məmmədli C. Çağdaş Azərbaycan nəsrinin inkişaf meylləri. Bakı: Bakı Universiteti, 1998, 286 s.
7. Mütəllimov T. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin poetikası. Bakı: Yazıçı, 1988, 328 s.
8. Mütəllimov T. Sənət duyğuları. Bakı: Yazıçı, 1981, 197 s.
9. Paşayev Mir Cəlil, Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1982, 428 s.

АБДУРРАГИМ БЕК АХВЕРДОВ: ПИСАТЕЛЬ МОЛЛАНАСРЕДДИНОВЕЦ

А.М.МАММАДЛИ

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена творчеству выдающегося азербайджанского писателя, драматурга, переводчика, публициста, общественного и театрального деятеля Абдулрагим бека Ахвердова (1870-1933). В статье анализируется творчество А.Ахвердова, в котором ярко отражены идеи азербайджанства. Отмечается, что произведения А.Ахвердова отличаются реалистичностью портретной характеристики героев и описываемых событий, типичностью образов, лаконичностью и живостью языка, богатством выразительных средств. Произведения А. Ахвердова отражают его борьбу за свободу и независимость Азербайджана, духовное развитие азербайджанского народа, сохранение национальных обычаев и традиций, родного языка. Расширив рамки бытовой драматургии, А.Ахвердов углубил социальный смысл своих пьес, создал образы героев, вступающих в борьбу за справедливость, протестующих против насилия.

Ключевые слова: Абдулрагим бек Ахвердов, писатель, драматург, общественный деятель, творчество, азербайджанство

ABDURRAHIM BEY HAGVERDIYEV: WRITER MOLLANASREDDINER

A.M.MAMMADLI

SUMMARY

The article deals with the creation of the outstanding Azerbaijani writer, playwright, translator, publicist, public and theatrical figure Abdurrahim bey Hagverdiyev (1870-1933). The article contains the analysis of A.Hagverdiyev's creation that reflects the ideas of Azerbaijanism. It is emphasized that A.Hagverdiyev's works are remarkable for the realism of portrait features and described events, typical characters, laconicism and liveliness of the language, wealth of expressive means. A.Hagverdiyev's works reflects his struggle for freedom and independence of Azerbaijan, the Azerbaijani people's spiritual development, preservation of the national customs, traditions and native language. Expanding the scope of the common drama A.Hagverdiyev deepened the social meaning of his plays and created the characters of the heroes who joined the struggle for justice and protested against violence.

Keywords: Abdurrahim bey Hagverdiyev, writer, playwright, public figure, creation, Azerbaijanism